

ZAGADNIENIA

- Budowa i skład chemiczny ziemniaka
- Odmiany ziemniaków
- Przetwory z ziemniaków

7.1. Budowa i skład chemiczny ziemniaka

Ziemniaki są w Polsce jedną z najważniejszych roślin uprawnych. Ich udział w całodziennym jadłospisie jest znaczny. Częścią jadalną ziemniaków są bulwy (kłęby) rosnące na podziemnych rozłogach rośliny, zwanych *stolonami*.

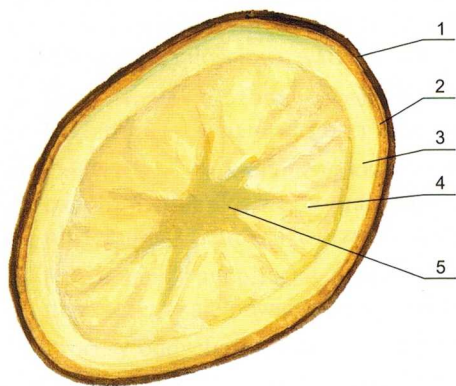
Bulwa (ryc. 7.1) jest pokryta **skórką** (warstwą korkową) jasno- lub ciemnobrązową, niekiedy z odcieniem różowym. Skórka na młodych ziemniakach jest cienka i łatwa do usunięcia. Na powierzchni skórki są ułożone spiralnie zagłębienia, zwane **oczkami**. Im płycej są osadzone, tym ziemniaki są cenniejsze pod względem konsumpcyjnym.

Kora pierwotna znajduje się tuż pod skórką. Jest bogata w białko, składniki mineralne, zawiera niewielką ilość tłuszczu. Grube obieranie powoduje usunięcie tych składników.

Pierścień wiązek naczyniowo-sitowych znajduje się między korą pierwotną a częścią rdzeniową. Zawiera dużo skrobi i witaminy C.

Rdzeń to główna masa bulwy. Dzieli się na wewnętrzny i zewnętrzny. Rdzeń zewnętrzny (mięksisz) jest bogaty w skrobię, rdzeń wewnętrzny (wodnisty) ma najniższą wartość odżywczą.

Skład chemiczny ziemniaków (tab. 7.1) zależy od ich odmiany, a także od czynników agrotechnicznych, klimatycznych oraz czasu i warunków przechowywania. Ziemniaki zalicza się do podstawowych składników węglowodanowych codziennej diety. Cukrem występującym w nich w największej ilości jest skrobia. Cukry ulegające łatwo fermentacji, takie jak glukoza, fruktoza, sacharoza, w młodych (świeżo zebranych) ziemniakach występują w niewielkiej ilości. Ich zawartość zwiększa się w trakcie przechowywania, zwłaszcza w niskiej temperaturze (ziemniaki przemarznęte mają słodki smak).

Ryc. 7.1. Przekrój bulwy ziemniaka [13]

1 – skórka, czyli warstwa korowa, 2 – kora pierwotna, 3 – pierścień wiązek naczyniowo-sitowych, 4 – rdzeń zewnętrzny, 5 – rdzeń wewnętrzny

Tabela 7.1. Skład chemiczny ziemniaków [18]

Składniki	Zawartość [%]
woda	75
sucha masa, w tym:	25
• skrobia	11–22
• błonnik	0,4–1,0
• inne cukry	0,8–1,4
• białko	1,1–2,5
• tłuszcze	0,2
• składniki mineralne	1,1

Zawartość białka nie jest wysoka, ale w porównaniu z innymi białkami roślinnymi ma ono dużą wartość biologiczną. Rozmieszczenie białka w bulwie ziemniaka jest odwrotne niż skrobi, tzn. najwięcej białka znajduje się pod skórką, a nie w środku bulwy.

Do związków azotowych występujących w ziemniaku można również zaliczyć trujący glikoalkaloid – solaninę. Gromadzi się ona w skórce, tuż pod nią i wokół oczek. Jej zawartość zwiększa się w okresie kiełkowania i pod wpływem światła, dlatego na wiosnę ziemniaki nie powinny być gotowane ani pieczone w skórce. Miejsce, w którym gromadzi się solanina, można poznać po zielonkawym zabarwieniu. Solanina jest rozpuszczalna w wodzie, więc podczas gotowania zostaje wyługowana z ziemniaka i przechodzi do roztworu. Solaninę częściowo usuwa się również podczas obierania.

Ziemniaki, ze względu na ilość i częstość ich spożycia, pokrywają nawet 50% dziennego zapotrzebowania przeciętnego Polaka na witaminę C. Największą zawartość witaminy C mają ziemniaki jesiennie. Podczas przechowywania jej zawartość maleje nawet o 75% w stosunku do pierwotnej ilości (po 6 miesiącach przechowywania, na wiosnę).

Oprócz witaminy C ziemniaki zawierają niewielkie ilości prowitaminy A, witaminy PP i innych witamin z grupy B.

Składniki mineralne występujące w ziemniakach to: potas, fosfor, siarka, magnez, miedź, żelazo, mangan, molibden. Mimo występowania w ziemniakach fosforu i siarki mają one – dzięki znacznej zawartości potasu – właściwości alkalizujące. Wartość energetyczna ziemniaków, wbrew powszechnej opinii, nie jest duża i wynosi 87 kcal na 100 g.

7.2. Odmiany ziemniaków i ich charakterystyka

Ziemniaki dzieli się ze względu na:

a) przeznaczenie

- jadalne;
- ogólnoużytkowe;
- przemysłowe;
- pastewne;

b) termin zbioru

- wczesne – po 3 miesiącach od zasadzenia;
- średniowczesne;
- późne – po 5 miesiącach od zasadzenia;

c) odmiany: Lord, Aster, Orlik, Albina, Drop;

d) zawartość skrobi

- wysokoskrobiowe – powyżej 19% skrobi;
- średnioskrobiowe – powyżej 15–19% skrobi;
- niskoskrobiowe – poniżej 15% skrobi.

Ziemniaki jadalne, tzn. przeznaczone do spożycia, powinny:

- być regularnego kształtu;
- cechować się dobrym smakiem i zapachem;
- charakteryzować się jednolitą barwą miąższu;
- mieć płytke oczka;
- równomiernie się gotować;
- nie zawierać pustych miejsc wewnątrz;
- być czyste, suche, zdrowe, jędrne.

Odmiany jadalne ziemniaków można podzielić na cztery typy kulinarne (tab. 7.2).

Tabela 7.2. Typy kulinarne ziemniaków

Typ	Cechy	Wady	Przeznaczenie
A	zwięzła, twarda konsystencja miąższu, nie rozpadają się podczas gotowania	zbyt duża wilgotność	wszechstronne, szczególnie do sałatek, gotowane (z wody), przysmażane
B	lekko mączyste, lekko pękają po ugotowaniu	–	wszechstronne
C	mączyste, suche, delikatna struktura, luźna konsystencja, po ugotowaniu pękają, rozpadają się na grubsze części	trudne do uformowania konkretnego kształtu po ugotowaniu	purée, pyzy, placki ziemniaczane, ciasta ziemniaczane, ziemniaki pieczone
D	bardzo mączyste, struktura szorstka, suche, po ugotowaniu całkowicie się rozpadają	–	mało przydatne kulinarne

W praktyce najczęściej spotyka się odmiany typu użytkowo-konsumpcyjnego pośredniego: AB i BC.

Ziemniaki przemysłowe powinny zawierać dużo skrobi i możliwie jak najmniej białka. W zależności od przeznaczenia ważne są różne cechy ziemniaków. Na przykład miąższ ziemniaków przerabianych na krochmal nie powinien ciemnieć, a ziarna skrobi powinny być drobne. Ziemniaki przeznaczone na chipsy powinny mieć wysoką zawartość suchej masy i skrobi.

Ziemniaki pastewne powinny się odznaczać wysoką plennością oraz dużą zawartością suchej masy i białka. Są to odmiany późne.

Czas wegetacji ziemniaków (tab. 7.3) wpływa na ich przeznaczenie i możliwości wykorzystania.

Ziemniaki wczesne i średnio wczesne nie nadają się do przechowywania. Są wprowadzane do obrotu w różnych stadiach dojrzałości. Średnica ziemniaka (w najszerszym miejscu) w zależności od okresu dostawy powinna wynosić:

- do 20 czerwca – nie mniej niż 2,5 cm;
- od 21 czerwca do 15 sierpnia – nie mniej niż 3 cm;
- od 15 sierpnia – nie mniej niż 3,5 cm.

Ziemniaki późne nadają się do przechowywania i są przeznaczane do konsumpcji w stanie pełnej dojrzałości.

Ważne są następujące cechy ziemniaków:

- agrotechniczne (odporność na choroby, wielkość plonów);
- towaroznawcze
 - właściwości przechowalnicze;
 - wyrównanie wielkości i kształtu;
- technologiczne
 - organoleptyczne;
 - nadające się do obróbki mechanicznej;
 - przydatne w gastronomii i przemyśle (predyspozycje do ciemnienia enzymatycznego i nieenzymatycznego).

Tabela 7.3. Czas wegetacji ziemniaków w zależności od odmiany

Typ	Odmiana	Okres wegetacji
A	Frezja	bardzo wczesny
	Albina	wczesny
	Cykada	wczesny
B	Lord	bardzo wczesny
	Irys	bardzo wczesny
	Drop	bardzo wczesny
	Sokół	średnio wczesny
	Irga	późny
C	Aster	bardzo wczesny
	Anielka	późny

Warunki przechowywania ziemniaków

Ziemniaki można przechowywać w piwnicach oraz pomieszczeniach wentylowanych z regulowaną temperaturą, wilgotnością powietrza, bez dostępu światła. Światło zwiększa koncentrację solaniny. Wyróżnia się cztery okresy przechowywania, charakteryzujące się innymi parametrami przechowalniczymi:

- I okres – dojrzewanie bulw, zabliznianie uszkodzeń, temperatura 10–18°C, wilgotność 90–95%, czas 1–2 tygodnie;
- II okres – stopniowe obniżanie temperatury do wartości z III okresu, czas 2–3 tygodnie;
- III okres – długotrwałe przechowywanie, temperatura 4–6°C, wilgotność 85–90%, czas 4–7 tygodni;
- IV okres – przed użytkowaniem kulinarnym, temperatura 12–16°C, czas 2 tygodnie (zamiana cukrów prostych w skrobię, zwiększenie odporności bulw na uszkodzenia i obicia w czasie rozładunku i sortowania).

Przy zachowaniu odpowiednich warunków przechowywania, czyli stabilnej temperatury i wilgotności, ziemniaki można przechowywać przez 7 miesięcy. W tym czasie zachodzą straty ilościowe i jakościowe. W głównej mierze zależą one od właściwości poszczególnych odmian, warunków przechowywania oraz czynników zewnętrznych (nawożenia, terminu zbioru).

7.3. Charakterystyka towaroznawcza przetworów ziemniaczanych

Z ziemniaków produkuje się wiele różnorodnych przetworów. Poniżej podano niektóre z nich.

- Przetwory ekspandowane – przetwory, które w trakcie obróbki znacznie zwiększyły swoją objętość na skutek rozprężającego działania pary wodnej. Powstaje ona z zawartej w ziemniakach wody, np. ekspandowane kostki ziemniaczane.
- Mączka ziemniaczana (skrobia ziemniaczana) – skrobia wyekstrahowana¹, oczyszczona i osuszona do zawartości 20% wody.
- Koncentraty – suche, sypkie mieszanki z rozdrobnionych surowych lub gotowanych ziemniaków, które należy uwodnić i uformować przed obróbką cieplną (np. placki ziemniaczane, kluski, purée, płatki ziemniaczane, grysik). Używa się ich do przemysłowej produkcji klusek, pyz, knedli.
- Smażone na tłuszczu surowe ziemniaki lub ich koncentraty, np. chipsy, prażynki.
- Mrożonki – ziemniaki z dodatkami, odpowiednio uformowane, wstępnie obsmażone, ugotowane, blanszowane i zamrożone. Gotowe do spożycia po obróbce cieplnej, np. frytki, cząstki, ziemniaki drażone, masy ziemniaczane formowane w rozety, kulki, placki ziemniaczane, różnego rodzaju kluski (ryc. 7.2).
- Spirytus.
- Krochmal i jego pochodne: dekstryny, syrop skrobiowy, glukoza.

Ryc. 7.2. Mrożone przetwory ziemniaczane – kulki i cząstki

PYTANIA I POLECENIA

1. Dokonaj oceny wartości odżywczej ziemniaków.
2. Jakimi cechami powinny się odznaczać ziemniaki przeznaczone do sporządzania potraw?
3. Jaki wpływ na zawartość witaminy C ma przechowywanie ziemniaków?
4. Co to jest solanina?
5. W jaki sposób można usunąć solaninę z ziemniaków?
6. Scharakteryzuj przetwory ziemniaczane.

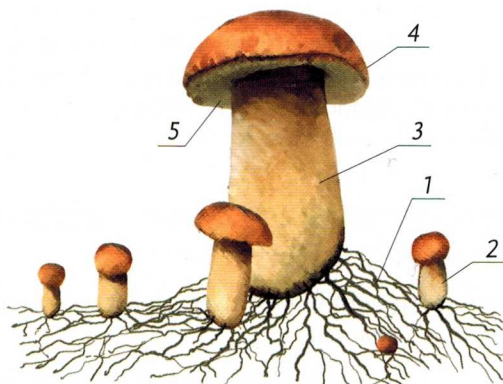
¹ Wyekstrahowana – wyplukana, wydzielona.

ZAGADNIENIA

- Skład chemiczny i walory smakowe grzybów
- Podział i charakterystyka grzybów jadalnych

8.1. Skład chemiczny i walory smakowe grzybów

Grzyby należą do organizmów cudzożywnych. Nie mają chlorofilu i nie zachodzi w nich proces fotosyntezy; nie mogą przyswajać dwutlenku węgla. Grzyby jadalne występują w przyrodzie jako symbionty (współżyją z drzewami leśnymi, obrastając ściśle ich korzenie) oraz saprofity (odżywiają się obumarłą materią, np. pieczarki, maślaki, smardze). Grzyby nie mają tkanek, są zbudowane ze strzępeków tworzących tzw. plechę. Grzyb składa się z grzybni i owocnika (ryc. 8.1).

Ryc. 8.1. Budowa grzyba

Grzybnia (1) to najważniejsza część grzyba. Rozwija się w ściółce leśnej lub tkance innej rośliny. Tworzy sploty cieniutkich nitczek, z których wyrastają owocniki (2).

Owocniki są zbudowane z części podłużnej, tzw. trzonu (3), i płaskiej, zwanej kapeluszem (4). Na dolnej części kapelusza – w zależności od gatunku grzyba – znajdują się drobne rurki, promieniście ułożone blaszki lub kolczyste wyrostki, w których tworzą się liczne zarodniki (5). Inną budowę owocników mają np. trufle należące do gromady workowców, w których zarodniki są wytwarzane w komórkach w kształcie worków.

O popularności grzybów decydują ich walory smakowe i aromatyczne. Na smakowość większości grzybów mają wpływ wolne aminokwasy, nukleotydy, węglowodany, sole

mineralne. Skład chemiczny poszczególnych gatunków zależy od warunków glebowych i atmosferycznych. Wartość odżywcza grzybów jest niewielka.

Duża zawartość wody w grzybach powoduje, że są nietrwałe (czas przechowywania w temperaturze 20°C wynosi 2–3 dni, w temperaturze 6°C – 10–12 dni, w temperaturze 0°C – 20–24 dni). Ściany komórek grzybów są zbudowane z tzw. grzybnika, który mięknie pod wpływem ogrzewania, lecz nie jest trawiony przez organizm ludzki. Dlatego potrawy z grzybów są ciężkostrawne i nie należy ich stosować w żywieniu dzieci, ludzi starszych ani cierpiących na choroby przewodu pokarmowego.

Tabela 8.1. Skład chemiczny grzybów [18]

Składniki	Zawartość [%]
woda	90
węglowodany (glikogen, celuloza, chityna)	4–6
związki azotowe, w tym białko	3
tłuszcz	0,2–0,8
składniki mineralne (Ca, K, Na, Fe, Mg, Co, F, Mn)	
witaminy (B ₁ , B ₂ , PP, prowitamina D i A)	

Grzyby odznaczają się zwiększoną zdolnością pochłaniania i kumulowania metali ciężkich z otoczenia oraz pierwiastków promieniotwórczych (stront, cez, rtęć). Dotyczy to szczególnie grzybów pochodzących ze środowiska naturalnego. Grzyby są składnikami diety o słabych właściwościach zasadotwórczych, zwłaszcza że na ogół ich spożycie jest niewielkie w stosunku do innych produktów.

8.2. Podział i charakterystyka grzybów jadalnych stosowanych w gastronomii

Grzyby wykorzystywane w gastronomii i przemyśle spożywczym to owocniki grzybów jadalnych uprawnych lub dziko rosnących.

Grzyby uprawne (hodowlane) to: pieczarki, boczniaki ostrygowate, grzyby chińskie i japońskie, pierścieniaki uprawne i niektóre trufle.

Grzyby dziko rosnące to: borowiki szlachetne, kozłarze, podgrzybki, kurki, maślaki, gąski, smardze jadalne, czubajki kanie, pieczarki polne, rydze, surojadki, opieńki, trufle i inne.

W Polsce do obrotu dopuszczone są 42 gatunki grzybów.

Na przydatność i wartość grzybów jadalnych wpływają:

- smak;
- możliwości przerobu;
- trwałość;
- występowanie;
- możliwość transportu.

Charakterystykę grzybów jadalnych stosowanych w gastronomii przedstawiono w tab. 8.2.

Tabela 8.2. Charakterystyka wybranych grzybów jadalnych

Grzyby	Środowisko życia	Cechy	Występowanie	Zastosowanie
pieczarka	uprawne dzikie	kapelusz biały, kapelusz z brązowymi łuskami	cały rok maj–październik	smażone, gotowane (zupy), faszerowane, duszone
borowik szlachetny	dzikie, lasy dębowe, brzozowe, bukowe, sosnowe, jodłowe	kapelusz: ciemnobrunatny, jasnobrunatny z białym nalotem, brunatno-fioletowy, mały bladoczerwony	koniec maja– październik	zupy, sosy, dodatek do gulaszu, bigosu, susz
rydz	lasy sosnowe, trawiaste lasy iglaste	kapelusz ceglastoczerwony, żółtoczerwony	lipiec–koniec października	duszone, smażone, marynowane, kiszzone
maślak	dzikie, lasy iglaste	kapelusz z kasztanową, gładką i błyszczącą błoną w suchym dniu oraz śliską i lepką w dniu wilgotnym	lipiec– październik	duszone, marynowane
koźlarz	dzikie, lasy brzozowe	kapelusz miękki, brązowy	czerwiec– październik	zupy, sosy, dodatek do gulaszu, bigosu

Grzyby	Środowisko życia	Cechy	Występowanie	Zastosowanie
opieńka miodowa	dzikie, lasy mieszane	kapelusz rdzawobrazowy, niekiedy pokryty brązowymi łuskami	koniec września – początek października	marynowane
kurka	dzikie, lasy iglaste	kształt przypomina zwiniętą trąbkę, barwa żółta	czerwiec – sierpień	duszone, smażone, zupy, sosy, dodatki do mięs
smardz	dzikie	kapelusz szpiczasty, pokryty nieregularnymi jamkami, przypominający gąbkę, przyrośnięty do trzonu, barwa jasnobrązowa	pierwsze wiosenne grzyby	kapelusze – faszerowane, duszone
czubajka kania (sowa)	dzikie, lasy mieszane	kapelusz duży, pokryty łuskami, jasnobrązowy z białawym brzegiem	czerwiec – październik	smażone, zupy, sosy
bocznik	grzyb hodowlany	kapelusz w kształcie muszli, szaroniebieski, szarobrązowy, popielaty, smak zbliżony do ostryg	cały rok	użyteczne tylko kapelusze, do przechowywania kapelusz razem z nożką smażone, marynowane, przystawki zimne i gorące

Grzyby	Środowisko życia	Cechy	Występowanie	Zastosowanie
trufla	uprawne i dzikie: czarne, białe, czerwone, ciemnofioletowe	rośnie pod ziemią, bulwiasty, zdrewniały owocnik	wiosna–jesień–zima	cenna przyprawa do sosów, zup, potraw z jaj, mięs, makaronów, ryżu, paszтетów oraz do garnirowania potraw
grzyby chińskie i japońskie	uprawne – Daleki Wschód	<i>shitoikurage</i> (grzyb śnieżny) – w handlu dostępny w postaci postrzępionej gąbki, kremowy <i>matsutake</i> (gąska krokodylowa) – jasnobrązowy o mięsistym trzonie, <i>shiitake</i> (twardziak jadalny) – kapelusze rozłożyste, brązowy		potrawy kuchni chińskiej, japońskiej

! UWAGA

Grzyby mogą być przyczyną zatrucia. Grzyby trujące zawierają takie związki, jak kwas helwelowy, muskaryna i atropina grzybowa. Spożycie tych substancji może być przyczyną śmiertelnego zatrucia.

⚙️ PYTANIA I POLECENIA

1. Opisz budowę grzyba.
2. Jakie cechy grzybów wpływają na ich przydatność kulinarną?
3. Jakie substancje wchodzi w skład chemiczny grzybów?
4. Dlaczego grzyby bywają przyczyną zatrucia?